

HET VERTOOG VAN HET KWETSBARE TIENERMEISJE

Kristin van de Poel en Linda Duits

‘Ja, dus daardoor [wijst naar het scherm] denk ik dat het wel steeds eerder wordt dat mensen, meisjes vooral, er zo bij gaan lopen omdat ze dan denken dat zo jongens hun aantrekkelijker vinden’ (Merel, 17 jaar). Pornificatie, seksualisering: als we de media moeten geloven is het slecht gesteld met de seksuele moraal van tienermeisjes van vandaag. In het debat daarover komen deze meisjes zelf echter nauwelijks aan het woord. Hoe zien zij geseksualiseerde videoclippen? Merken zij een verschuiving in de seksuele moraal? En zijn volgens hun dan de media schuldig of is dit te wijten aan peer-pressure? In dit hoofdstuk staat de manier waarop tienermeisjes betekenis geven aan geseksualiseerde videoclippen centraal.

Seksuele malaise

Het is een breed aangehangen opvatting dat hedendaagse jongeren zich excessief bezighouden met seks. De media hebben de laatste jaren veel aandacht besteed aan wat bekend is komen te staan als de seksualisering van de samenleving.

Tienermeisjes die seksuele handelingen verrichten in ruil voor een drankje, een prepaid telefoonkaart of een dure spijkerbroek, uitdagend ondergoed voor jonge meisjes in de schappen van het warenhuis, meisjes die chirurgische ingrepen aan hun geslachtsorgaan ondergaan (Plasterk, 2007, p. 61).

Het fenomeen wordt ook wel de pornificatie van de samenleving genoemd. Journaliste Myrthe Hilken kenschetst het op de achterflap van haar boek *McSex* als:

Hete fluisterende ‘tienermeisjes’ op tv, *female chauvinist pigs*, vrouwonvriendelijke videoclippen en seks als consumptieartikel. Viagrapillen, vaginacorrecties en pornofilms in ieder denkbaar genre, gratis op het internet. Wat betekent het om op te groeien in een samenleving waar seks je via alle media om de oren vliegt? (Hilken, 2008, achterflap).

Bij seksualisering en pornificatie wordt steevast een verband gelegd tussen seksualiteit en geseksualiseerde media-inhoud, in het bijzonder met hiphopvideoclippen. Hierbij worden vooral meisjes aangesproken. Zij zouden een vertekend

lichaamsbeeld ontwikkelen, depressief raken en minder zelfvertrouwen krijgen door de objectificering en seksualisering in de media (American Psychological Association, 2007, p. 35). Het is niet moeilijk om parallellen te trekken tussen deze angsten over seksualisering en de inzet van de feministische beweging in jaren '70 en '80. In de tweede golf streeden feministen tegen porno en andere vormen van objectificering van vrouwen met de leuze 'Porno is de theorie, verkrachting de praktijk' (zie Duits & Van Zoonen, 2008, p. 22). Waar tweedegolffeministen toen werden weggezet in de media als zeurende tuinbroekdragers, vindt het vertoog over seksualisering nu gretig aftrek. Er is dus sprake van een popularisering van een bepaalde manier van spreken en denken over seksualiteit en de media.

In dit hoofdstuk onderzoeken wij de manier waarop meisjes zelf betekenis geven aan seksualiteit. Doen zij dit op een andere wijze dan in dit gepopulariseerde vertoog rond seksualiteit? Hoewel in het publieke debat vrijwel uitsluitend gekeken wordt naar de vormende invloed van de media, onderscheiden ontwikkelingspsychologen nog twee andere invloedssferen in de identiteitsontwikkeling van adolescenten: ouders en *peers* (Erikson, 1963). Wanneer er 'weer eens' een jongere over de schreef is gegaan, wordt de oorzaak hiervan vaak gezocht bij een van deze 'beïnvloeders'. 'Er is de tendens om de oorzaak niet alleen bij falende opvoeding van ouders, maar ook bij "verkeerde vrienden" te zoeken' (Naber, 2004, p. 25). Wij stellen ons daarom de vraag: op welke wijze denken meisjes dat attitudes en gedrag jegens seksualiteit en seksuele relaties worden gevormd door mediagebruik of peer-pressure? Voordat we ingaan op de methoden die we gebruikt hebben om deze vraag te beantwoorden, gaan we eerst in op dominante vertogen rondom jeugd en seksualiteit.

Vertogen over jeugd

De manier waarop wij praten en denken over jeugd leunt sterk op de notie van adolescentie zoals deze gehanteerd wordt in de psychologie. Jeugdonderzoeker Nancy Lesko (1996a; 2001) analyseert hoe wetenschappers zoals psychologen adolescentie hebben geconceptualiseerd als een proces van *coming of age*, waarbij jongeren slechts door hormonen worden gedreven en bovenmatig georiënteerd zijn op hun leeftijdsgenoten. In haar deconstructie stelt Lesko dat de term adolescentie hierdoor genaturaliseerd is, dat wil zeggen, de geconstrueerde aard van adolescentie is verhuld door de nadruk te leggen op de biologische oorsprong van dit proces, terwijl er in werkelijkheid sprake is van een sociaal gecategoriseerd construct dat onderhevig is aan historische veranderingen (Besley, 2005; Lesko, 1996a). Het heersende vertoog van jeugd werkt limiterend en naturaliserend: het aanhouden van deze constructen zorgt voor beperkte inzichten, maar leidt ook tot gedragingen die binnen dit vertoog passen.

Peer-pressure, gedefinieerd als de druk om te conformeren aan bepaalde normen en gedragscodes van een groep, wordt door psychologen dus gezien als een van de centrale kenmerken van adolescentie (zie Clasen & Brown, 1985). Sommige auteurs beoordelen peer-pressure daarbij als schadelijk, terwijl anderen het zien als een attribuut en noodzakelijk deel van adolescentie om te groeien tot een volwassene met een goede set normen en waarden. Adolescenten maken hun individuele verlangens en voorkeuren ondergeschikt aan het groepsgebeuren (Abma & Selten, 2004, p. 6), omdat het tijdens deze levensfase gemakkelijk zou zijn om te worden verbannen uit een groep (Epstein, 1998, p.4). Het individu wordt volgeling van de groep ten koste van andere relaties in zijn of haar leven. ‘Individuele jongeren worden in hun opvattingen en gedrag in hoge mate door hun leeftijdsgenoten beïnvloed, ten koste van de invloed die ze van hun ouders ondergaan’ (Abma & Selten, 2004, p. 4). Peer-pressure veronderstelt dat peers iemand min of meer dwingen (onder druk zetten) om bepaald gedrag of bepaalde houdingen aan te nemen om zo geaccepteerd te worden. Het veronderstelt dus onvrijwilligheid. Omdat peer-pressure vooral in verband gebracht wordt met probleemgedrag, wordt het wel de prijs van groepslidmaatschap genoemd (Clasen & Brown, 1985, p. 452).

Het idee van jeugd als problematisch bestaat in navolging van de idee van adolescentie als een hormoongedreven, identiteitszoekende en peer-conformerende levensfase (Lesko, 1996b). Jongeren worden niet vaak omschreven als rustig, er wordt eerder gesproken van losbandige en problematische jongeren, eerder van afwijkend gedrag dan van normaal gedrag (Cohen, 1972). Volgens Besley (2006) vindt deze constructie van probleemjeugd haar wortels in de klassieke Griekse samenleving, waarin het ideaal bestond dat de jeugd moest worden zoals volwassenen waren of zouden moeten zijn: normaal, stabiel, rationeel en autonoom. Dit ideaal werkte door in de Verlichting en werd in de westerse wereld een universele standaard waar jonge mensen geacht werden naar te streven. Met het ontstaan van specifieke jeugdcultu(ur)en in de jaren vijftig, werd de jeugd los gezien van de mainstreamcultuur en in verband gebracht met problematisch gedrag. Gedrag van de jeugd werd steeds meer beleefd als rebels, negatief en zelfs gewelddadig. Adolescentie werd hierdoor steeds meer als een belangrijk maatschappelijk probleem beschouwd (Lesko, 2001).

Jeugd, seks en media

Hoewel impliciet, is ook de ontwikkeling van seksualiteit en het eerste aangaan van seksuele relaties een van de belangrijkste elementen in het vertoog over jeugd. Volgens sociaal-psychologe Wilma Vollebergh zijn deze veranderingen ‘symbools voor de exit uit de kindertijd’ (Vollebergh, 2008, p. 8). Met andere woorden, ontluikende seksualiteit bakent de grens af tussen kind en adolescent. In de vorige

paragraaf hebben we uitgelegd hoe de discursieve constructie van adolescentie verhuld is. 'Pubergedrag' wordt gezien als natuurlijk (want behorend bij de adolescentie) maar desalniettemin problematisch en maatschappelijk gevaarlijk. In combinatie met seksualiteit zorgt pubergedrag voor de grootste maatschappelijke zorgen.

In zijn *History of sexuality* (1990) analyseert de Franse filosoof en historicus Foucault het vertoog rond seksualiteit. Hij stelt dat dit vertoog gebaseerd is op een repressiehypothese: het idee dat sinds de Victoriaanse tijd seksualiteit alleen erkend werd binnen het huwelijk en als onderdeel van de voortplanting. In de laatste eeuw hebben we deze repressie, zo gaat het vertoog, van ons af weten te werpen en zijn we niet langer seksueel onderdrukt. Foucault plaatst vraagtekens bij dit idee van onderdrukking. Volgens hem werd er nooit zo veel over seks gesproken als in de Victoriaanse tijd. Het gekke aan het idee van de onderdrukking van seksualiteit zijn de opzettelijke overtredingen door het blijven spreken over seks. Het taboe wordt keer op keer doorbroken met het idee dat dan 'morgen seks weer goed zal zijn' (1990, p. 7). Seksualiteit is zo een belangrijk onderdeel van politiek, waarin steeds gesproken wordt over de kansen en bedreigingen die de belofte van seksuele bevrijding met zich brengt. Kenmerkend voor het vertoog rond seksualiteit dat zich heeft gevormd sinds de achttiende eeuw zijn een *socialisering* van de voortplanting, een *psychiatisering* van 'pervers plezier', een *hysterialisering* van het vrouwenlichaam en een *pedagogisering* van kinderen en seks (Foucault, 1990, p. 104-105). Deze vier kenmerken zijn gemakkelijk terug te herkennen in de hedendaagse mediapaniek over seksualisering, waarin verschillende actoren – over de lichamen van meisjes heen (Duits & Van Zoonen, 2006) – strijden om de macht seksualiteit, en daarmee identiteit, te controleren.

De jaren '60 en '70 staan bekend als tijden van seksuele bevrijding. Sekseverhoudingen veranderden, er was sprake van morele liberalisering en de vrouwenemancipatie begon (Wittebrood & Keuzenkamp, 2000). De grotere handelingsvrijheid wat seksualiteit betreft, zou hebben bijgedragen aan meer onzekerheid onder jongeren. Zij zouden minder goed weten wat goed en slecht is als het gaat om seksuele normen en waarden. Wittebrood en Keuzenkamp stellen dat dit des te sterker geldt 'omdat de aandacht voor seksualiteit in media en beleid vanaf de jaren tachtig steeds meer bepaald is door de negatieve kanten van seksuele contacten (seksueel misbruik, hiv en andere seksueel overdraagbare aandoeningen) (2000, p. 161). Omdat communicatie tussen jongeren en volwassenen in veel gevallen ontbreekt, zoeken jongeren zelf informatie over seks en bijbehorende normen en waarden (Ravesloot, 1997). De media zouden dan kunnen dienen als middel in seksuele socialisatie (Ward, 2005). Media worden niet alleen gedacht een min of meer neutrale rol van intermediair in seksuele educatie te spelen, maar zouden ook hebben bijgedragen aan een vervroegde seksuele ontwikkeling en een verschuivende/verschoven seksuele norm (Chia & Gunther, 2006). Het is een breed aangenomen assumptie dat jongeren die veel naar geseksualiseerde

media kijken vaker en op jongere leeftijd ervaring opdoen met bijvoorbeeld geslachtsgemeenschap (De Graaf, Höing, Zaagsma, & Vanwesenbeeck, 2007; Peter & Valkenburg, 2006). De laatste jaren wordt daarbij vooral gewezen naar videoclip, en dan met name hiphopvideo's (zie bijvoorbeeld Andsager & Roe, 2003; Kalof, 1999). Er is hierbij duidelijk niets nieuws onder de zon. Popwetenschapper Tom ter Bogt (2008) laat zien dat er al in de jaren '20 een 'dansprobleem' bestond, om over de zorgen naar aanleiding van Elvis nog maar te zwijgen.

Methode

Centraal in dit hoofdstuk staat de betekenisgeving van tienermeisjes, die tot op heden hoofdzakelijk het lijdend voorwerp in de seksualiseringsdiscussie zijn geweest, aan seksuele moraal. Dit proces van betekenisgeving hebben we onderzocht middels focusgroepen. In het dagelijks leven worden betekenissen veelal collectief geconstrueerd en focusgroepen zijn de meest geschikte methode om data over groepsbetekenissen, processen en normen naar voren te halen (Bloor, Frankland, Thomas & Robson, 2001).

Deze methode biedt goed inzicht in de manier waarop groepsbetekenissen tot stand komen, maar is een kunstmatige setting die door ons als onderzoekers gecreëerd is. We hebben in dit onderzoek niet willen achterhalen hoe meisjes in het dagelijks leven videoclip beoordelen – een vraagstelling die beter met participerende observatie te beantwoorden was geweest – maar we waren geïnteresseerd in processen van betekenisgeving en (daarom) in manieren van spreken en denken. We hebben daarom de meisjes uitgenodigd over het fenomeen 'seks en videoclip' te spreken.

Omdat het in de discussie over seksualisering vaak gaat over lager opgeleide meisjes, hebben we ervoor gekozen om leerlingen van het mbo van 17 en 18 jaar oud te interviewen. De keuze voor de school vond plaats op basis van pragmatische redenen: Kristin had vanwege een bijbaantje toegang tot deze school. In juni 2008 zijn vier focusgroepen uitgevoerd met elk drie tot vijf deelnemers. In de vier hoogste klassen is geworven en op basis van bereidheid tot deelname is gekomen tot een uiteindelijke steekproef van zestien meisjes. De focusgroepen, die zijn afgenomen door Kristin, duurden dertig minuten tot een uur en werden uitgevoerd in een klaslokaal op school. Er is getracht een informele sfeer na te streven door snacks en frisdrank beschikbaar te stellen en door tussen de participanten te zitten. De participanten zijn geworven tijdens de lessen. Geïnteresseerden kregen een brief voor de ouders, waarin we het doel van het onderzoek vermeldden en ouders de mogelijkheid boden bezwaar aan te tekenen. De anonimiteit van de meisjes is te allen tijde gewaarborgd gebleven. Tabel 1 laat de samenstelling van de focusgroepen zien. De namen van de meisjes zijn gefingeerd.

TABEL I: PARTICIPANTEN PER GROEP

Groep 1	4	Simone, Miranda, Merel, Esther
Groep 2	4	Wendy, Tali, Ellen, Laura
Groep 3	5	Gabriela, Ann, Diane, Sterre, Pauline
Groep 4	3	Tina, Britt, Jolanda
	N=16	

Focusopdrachten

Aan alle groepen zijn drie filmpjes voorgelegd: twee videoclipen en een fragment uit *Het hof van Joosten*. In de eerste videoclip, *I don't need a man*, zingt meidengroep The Pussycat Dolls dat zij geen man nodig hebben, terwijl ze sexy dansen. De tweede clip betrof *Candy Shop* van rapper 50 Cent, waarin vrouwen worden afgebeeld als onderdanig aan een dominante man. De videoclipen zijn door Kijkwijzer geclassificeerd als respectievelijk 'Niet schadelijk/Alle Leeftijden' en 'Let op met kinderen tot 12 jaar/Discriminatie' (persoonlijke communicatie Kijkwijzer, 29 mei 2008). Na de videoclipen vroegen we de meisjes te vertellen wat ze gezien hadden. Deze focusopdracht (Bloor et al., 2001) was bedoeld om inzicht te krijgen in hoe de meisjes dachten dat 'televisiebeelden als voorbeeld dienen van hoe seksuele relaties zouden moeten zijn' (Ward, 2002, p. 4): wat vinden zij normaal? Vinden zij dat er te veel seks in deze videoclipen voorkomt? Welke van de clips vinden zij beter en waarom? Ook is de participanten gevraagd de clips te vergelijken. Tot slot werd de meisjes gevraagd te omschrijven hoe zij eruit zouden zien als zij popsterren waren. Wat voor videoclip zouden zij willen bij hun muziek? Zouden zij als artiest ook zo willen worden afgebeeld als bijvoorbeeld The Pussycat Dolls? Hierna is op directe wijze gevraagd naar hun ideeën over seks in videoclipen. Vinden zij dat dit zo hoort? Of gaat het te ver? Zouden deze videoclipen schadelijke effecten teweeg brengen?

Het tweede deel van de groepsdiscussie was gericht op ideeën van de meisjes over peer-pressure. Er werd een fragment uit *Het hof van Joosten* (aflevering van 16 maart 2008) getoond. Deze aflevering stond in het teken van minderjarigen en groepsseks:

Wanneer haar ouders een weekend weg zijn, neemt een dertienjarig meisje acht jongens mee naar huis met wie ze seks heeft. Na hun terugkomst geven de ouders van het meisje de jongens aan wegens ontucht met een minderjarige. *Het hof van Joosten* richt zich op één van de jongens. Hij nam zelf niet deel aan de groepsseks, maar filmde het op zijn mobiel. Is hij schuldig of niet? (Vara, 2008).

In het programma debatteerde het studiapubliek over wat goed en fout is en velde zo een oordeel over deze rechtszaak. De meisjes is gevraagd naar hun mening: wie staat in zijn recht en wie niet? Wat vonden zij van het gedrag van het dertienjarige meisje? In het getoonde fragment (dat zeven minuten duurde) was een inleidende tekst te zien over het onderwerp, de reconstructie van de gebeurtenis waarover gesproken werd in deze uitzending en de mening van het publiek. Naar de mening van de meisjes over de situatie werd na de reconstructie gevraagd. Hierna werd de mening van het jonge puberpubliek in de uitzending getoond. Daarop werd de meisjes gevraagd wat zij nu van de situatie vonden. Met deze focusgroepopdracht is gezocht naar de mate van conformering aan mening van peers van de tienermeisjes en is getracht inzicht te krijgen in de ideeën over invloed van peers en groepsdruk.

De focusgroepen zijn volledig getranscribeerd en geanalyseerd in *MaxQDA*, een softwareprogramma voor kwalitatieve data-analyse. In de komende paragrafen bespreken we de resultaten aan de hand van vier thema's: normen en waarden; de onrealistische werkelijkheid van seksualiteit en genderrollen die videoclipps verschaffen; media-invloed; en peer-pressure.

Over normen en waarden

Alle meisjes hadden wel een mening over wat goed en niet goed was in getoonde fragmenten. Door het beoordelen van gedrag van de personages in de fragmenten konden de meisjes aangeven wat zij zouden doen in soortgelijke situaties. De meisjes hadden een duidelijk besef van eigen normen en waarden. Gedragingen die werden afgekeurd waren bijvoorbeeld overdreven sexy gedragen, te snel volwassen gedragen en teveel conformeren aan waarden van vrienden en de media.

In vrijwel alle groepen werd 'overdreven sexy gedragen' afgekeurd. De meisjes spraken vooral over 'sexy kleden'. Op de kleding van de vrouwen in de videoclipps, of het ontbreken daarvan, hadden de meisjes veel kritiek:

Merel: [...] Die Pussycat Dolls hebben helemaal dat het zo onder die bh loopt enzo, die jurk.

Simone: Ja, je ziet die tepel bijna zitten.

[...]

Simone: Maar ja.. een keer sexy overkomen is toch ook wel eens grappig? Dan zit je op tv en dan heel sexy whoehoe.

Merel: Nou ik zou mezelf nooit zo op tv laten zien.. stel je vader ziet je zo op tv..

Simone: Nee ok.. nee niet zo maar ik bedoel... in de discotheek doe je toch ook weleens sexy?

Merel: Ja maar in de discotheek vind ik het anders want dan heb je wat gedronken en dan.. dat is eenmalig..

Miranda: Jaaa....wat gedronken [lacht].

Merel: Nou ik vind het wel anders.. dat ziet mijn vader ook niet weetjewel.. hier kijkt mijn vader misschien wel naar..

Esther: Maar je loopt toch ook niet zo in de discotheek?

Merel: Nee inderdaad zo loop ik ook niet in de discotheek.

Miranda: [lacht] nee oh ja..

Esther: Ja kijk dat je jezelf wat meer optut of opdoft of een push-upbeha aandoet dat is een ding maar zo...

Simone: Nou ik vond het wel.. er was een zo'n meisje in de discotheek die had echt zo een laag shirtje aan.. en ik dacht echt van: doe normaal.. doe wat aan! Dit hoef ik niet te zien dacht ik echt. [groep 1]

De meisjes delen het idee dat het niet goed is als 'je vader je zo op televisie ziet'. Nadat haar groepsgenoten kritiek leveren op sexy gedrag, keurde Simone ineens schaarsgeklede meisjes in de discotheek af. Simone sprak hier, net als over de schaarsgeklede vrouwen in videoclippen, ook van een manier van kleden die volgens haar 'niet normaal' is. Ze conformeerde zich dus aan de mening van haar groepsgenoten door mee te gaan in het idee dat 'sexy doen' niet goed is. Een ander punt dat de aandacht verdient, is dat de meisjes soms hun normen en waarden blijken los te laten. Normen en waarden komen tot stand in onderhandeling en op iedere norm is een uitzondering te vergoelijken. Zo is 'sexy doen' geoorloofd wanneer iemand iets gedronken heeft.

Ook in groep 3 was de boodschap van de meisjes inconsistent wat betreft deze normen en waarden. Aan het begin van de focusgroep gaven zij aan dat The Pussycat Dolls 'sletten' zijn en dat zij 'eruit zien of zij iemand willen ontvangen'. De vrouwen in de clip van 50 Cent werden betiteld als 'lustobject' en de meisjes stelden dat 50 Cent 'geen respect heeft voor die vrouwen'. Het dansen van de vrouwen uit de videoclippen werd net als in groep 1 bekritiseerd, totdat Ann met het idee kwam dat het dansen in de clips bij deze tijd hoort. Was het merendeel van de meisjes eerst tegenstander van deze manier van dansen, kort daarna gaven Gabriela, Ann, en Pauline echter aan dat zij, ondanks het 'verkeerde' gedrag van de vrouwen in de clips, wel automatisch zo dansten wanneer in een discotheek deze muziek zou worden gedraaid. Sterre, een meisje dat niet van popmuziek hield en daardoor meer kritiek had op de vertoonde videoclippen, was het niet eens met de manier van dansen uit de videoclippen en van de andere meisjes. Zij verklaarde hier dat 'sexy' voor iedereen een andere lading heeft, iedereen zou verschillend denken over wat sexy is. Hiermee gaf Sterre aan dat zij de ideeën van Ann, Pauline en Gabriela niet deelde. Ann en Pauline die het gedrag van de vrouwen eerst nog samen met Sterre en Diane afkeurden, stonden nu tegenover Sterre.

Gabriela: Ja weet je, dat doe je niet expres ofzo maar je doet het toch.. Zoals wat jij vertelde [kijkt naar Diane] over dat meisje bij de muur, dat ze met haar heupen ging dansen.. Ik geef toe: ik doe dat ook.

Ann: Dat komt omdat jij je dan sexy voelt.

In tegenstelling tot de andere meisjes, vonden Tali en Ellen uit groep 2 het sexy uiterlijk van The Pussycat Dolls wel benijdenswaardig, mits ze wat meer kleding zouden dragen. Wendy en Laura daarentegen stelden dat je tevreden met jezelf moet zijn.

Naast 'sexy kleden' en 'sexy doen' hadden de meisjes ook kritiek op anderen, wanneer zij zich 'te snel volwassen gedragen', te jong bezig zijn met seksualiteit. Op het vroeg seksueel actief zijn, hadden alle meisjes kritiek. Een mogelijke aanleiding voor het vroeg seksueel actief zijn, was volgens de meisjes te vinden in uitingen van seksualiteit in de media.

Simone: Er was trouwens een meisje laatst en die had heel vroeg seks gehad en ik zei tegen haar: Jeetje wat ben jij vroeg. En zij zei tegen mij: Wat ben je laat. Ik zat zo: Ik was 15 hoor... hallo... Dat was echt heel erg.

Merel: Ja. Dat is raar. Dat gaat nu ook steeds eerder komen. Daardoor denk ik dat dit [wijst naar het beeldscherm] steeds meer... [groep 1]

De aandacht van jongens was voor de meisjes iets wenselijks. Maar als zij deze aandacht alleen door het uiten van hun seksualiteit konden verkrijgen, gaven de meisjes aan liever zichzelf te blijven, liever 'normaal'.

Wendy: Ik vind een beetje décolleté al erg hoor. Ik vind dat niet fijn, dan voel ik me niet prettig.

Ellen: Wat?

Wendy: Décolleté, korte rokjes.

Laura: Ik weet niet, bij jongens lijkt het daar alleen maar om te gaan. Het meeste décolleté en de grootste borsten en slank.

Wendy: Maar het is getest. Veel jongens zeggen dat maar uiteindelijk willen ze dat toch liever niet. Willen ze toch liever een normaal meisjes.

Laura: Ja, maar dat zeggen ze wel en dat trek jij je dan aan.

Tali: Ja sexy meisjes zijn voor effies leuk en daarna willen ze toch een normale meid. [groep 2]

Een laatste norm die veel werd afgekeurd tijdens de groepsdiscussies, was het 'teveel conformeren aan media en vrienden'. Zelfstandigheid en rationeel nadenken waren hier zeer belangrijke normen en waarden van de meisjes. We komen hier in de paragraaf over peer-pressure op terug.

Over de onrealistische werkelijkheid

In de groepsdiscussies bekritiseerden de meisjes de boodschap die artiesten volgens hen met de vertoonde videoclip wilden uitdragen. De meisjes duiden wat er in videoclips werd vertoond aan als onrealistisch. Zij bespraken hier teksten, uiterlijk en gedrag. In groep 2 werd, wanneer de meisjes de tegenstrijdigheid van beeld en tekst in de clip van The Pussycat Dolls bespraken, door Tali gesteld dat veel zangers dingen zingen die niet waar zijn. Hiermee gaf Tali te kennen dat zij wel degelijk een man nodig heeft en er vanuit gaat dat andere vrouwen ook een man nodig hebben:

Wendy: Ja maar kijk: ze zingen wel: 'I don't need a man' maar eh wie wil er nou geen man?

Tali: Ja maar veel zangers zingen dingen die niet waar zijn. [groep 2]

De meisjes scharen hier willen en nodig hebben onder één kam. Deze samenvoeging is opmerkelijk: als je geen man nodig hebt, betekent dat dan ook dat je geen man wilt? Uit de interpretatie van deze meisjes blijkt van niet.

Later bespraken de meisjes het visuele aspect van videoclips, dat volgens hen verantwoordelijk is voor een vertekend beeld van de rollenverdeling tussen man en vrouw:

Ellen: Enne, ik kijk het niet maar je hebt ook bijvoorbeeld bij pornofilms ook, dan zie je de vrouw helemaal naakt en de man nooit. Daar zie je niks.

Tali: Ja.

Ellen: Maar dan heb ik zoiets van.. Vrouwen krijgen veel sneller een vertekend beeld.

[...]

Wendy: Ja, daarom zijn vrouwen zo onzeker.

De meisjes zagen tekst als iets anders dan beeld: beeld in de videoclips werd als 'echter' beschouwd dan tekst van het nummer. De 'echtheid' van videoclips was een terugkerend thema. In eerste instantie heerste alleen het idee dat in tekst werd gelogen, later werd ook duidelijk dat de meisjes ook de echtheid van beeld in twijfel trokken, bijvoorbeeld wanneer het ging om kleding.

Tina: Ehm The Pussycat Dolls die in hun slettebakkerige kleren staan te dansen en zichzelf aanraken zo van kijk hoe sexy ik ben en ik heb geen man nodig.

Britt: Echt sletterig. Zo ziet niemand er toch uit. Maar ehm.. voor een clip vind ik het eigenlijk wel redelijk normaal, zo staan ze tegenwoordig toch allemaal in die clips. Dan vind ik het wel leuk wat ze aan hebben ook. Voor in die clip bedoel ik.

Tina: Ze willen gewoon aandacht. [groep 4]

De meisjes gaven allen aan dat zij de rolverdeling tussen man en vrouw in de videoclip niet goed tot elkaar in verhouding vonden staan. De mannen werden volgens hen in de dominante positie vertoond, en de vrouwen als ‘slaaf’ en ‘zijn hoeren’. De meisjes haalden hier een stereotypering van genderrollen naar voren en koppelden deze aan ‘tegenwoordig’. Opvallend was dat deze rolverdeling in geen van de groepen werd gezien als onwerkelijk, maar iets dat wel invloedrijk zou kunnen zijn. In een van de groepen werd zelfs gesteld dat jonge meisjes de rolverdeling overnemen en zich, zoals hieronder gesteld werd door Laura, verkopen aan jongens.

Laura: Als ik daar zo zou staan, dan zou ik me echt een slaafie voelen dat verslonden wordt.

Wendy: Ja echt minderwaardigheid.

Laura: Ja. En verder is het of ze niks in mogen brengen en alleen goed zijn voor seks en verder is het klaar. Tenminste zo’n gevoel geeft het mij.

Tali: Net of het allemaal hoeren zijn.

Wendy: Ja je bent niemand want er lopen zoveel meiden en die lopen allemaal zo gekleed.. Wie ben jij dan..

Laura: Ja echt. Hele jonge meiden die gaan nu naar de kroeg en die gaan zich helemaal verkopen aan die jongens en dan hoor je echt van die verhalen en dan denk ik van jezus waar ben je mee bezig.. Toen ik 14 was, toen dacht ik daar niet eens aan.

Wendy: Ja maar zou dat door die clips komen?

Ellen: Denk het wel. [groep 2]

Over media-invloed

In de vorige paragraaf lieten we zien dat de meisjes veronderstelden dat artiesten in videoclip een rol spelen. De rolverdeling tussen man en vrouw werd echter niet direct gekoppeld aan ‘onechtheid’ en werd op serieuzere wijze benaderd door de meisjes. Zij stelden namelijk dat de genderrollen zoals getoond in videoclip invloed zouden kunnen hebben op jonge meisjes. Maar worden de meisjes zelf dan niet beïnvloed? De vraag of de media jonge meisjes zouden kunnen beïnvloeden werd positief beantwoord. Personen in de media kunnen een voorbeeldfunctie hebben, maar de meisjes brachten dit voorbeeld niet in verband met zichzelf, maar met ‘jongeren’. De meisjes uit groep 1 vertelden dat jonge meisjes zich steeds ouder gedragen en zich op seksueel gebied sneller ontwikkelen zodat zij leuker worden gevonden door jongens. Het vroeg seksueel ontwikkelen werd hier door de meisjes in verband gebracht met invloed van videoclip: wat in videoclip

wordt vertoond, zou steeds meer 'normaal' worden. De verhouding tussen man en vrouw zou volgens de meisjes daarom worden overgenomen uit videoclippen.

Ook in groep 2 werd media-invloed aan leeftijd en het 'ouder gedragen' om leuk gevonden te worden gekoppeld:

Kristin: En zouden deze clips schadelijke effecten hebben op meisjes volgens jullie?

Tali: Ja zeker wel op die leeftijd van 14 ofzo. Als je net uitgaat.

Ellen: Ja en dan lopen er veel jongens die iedereen willen pakken maar dat zeggen ze ook omdat ze stoer willen zijn. Die meiden vinden dat alleen maar leuk.

Laura: Ja.

Wendy: Maar ik deed het zelf ook. Toen ik 14 was en ik uitging, vond ik het ook leuk om aandacht te krijgen.

Ellen: Tuurlijk.

Wendy: Maar ik ging nooit raar doen ofzo.

Tali: Nee precies maar dat zie je nu wel. En het wordt steeds erger denk ik wel.
[groep 2]

Een paar meisjes gaven toe soms gedrag uit videoclippen over te nemen. Verklaring hiervoor was volgens Ann te vinden in het idee dat 'dit nu de dansstijl is'. Deze 'lichte' vorm van invloed pasten de meisjes op zichzelf toe, de 'zwaardere' vormen van invloed zouden vooral zijn plaats vinden in jongere kringen: aan het 'videoclipdansen' werd seksualiteit gekoppeld. Seks op jonge leeftijd werd in verband gebracht met het idee dat de media deze jonge mensen het idee bieden dat zij seks *horen* te hebben. Media zouden volgens de meisjes vooral jongere meisjes beïnvloeden die zich 'volwassener zouden willen voordoen' en daarmee 'indruk zouden willen maken op hun peers'. Hiermee lijkt het of media-invloed en peer-pressure niet losstaan van elkaar. Gedrag zoals vertoond in de media zou worden overgenomen omdat op deze manier jongeren indruk kunnen maken op hun peers.

Over peer-pressure

Bij het praten over peer-pressure maakten de meisjes een onderscheid tussen 'onbelangrijk' gedrag en belangrijker gedrag. Daarnaast gaven ze aan dat leeftijd er toe doet. In groep 1 werd eerst de invloed besproken die media kunnen uitoefenen. Simone haakte hierop in en verbond gedrag ook met peer-pressure. Gedrag zou volgens haar ook afhankelijk zijn van de mensen met wie je omgaat. De andere meisjes waren het met haar eens en bespraken met elkaar dat er 'verschillende soorten mensen zijn'. Simone erkende dat zij, net als andere mensen, zich wel heeft geschikt naar de normen en waarden van de sociale groep waartoe zij

behoort. De andere meisjes sloten zich aan bij dit idee maar voegden wel toe dat dit alleen zou gelden voor jonge meisjes: zij hadden ook wel eens te maken gehad met groepsdruk en conformeren aan groepsnormen maar dit was in een eerdere fase van hun leven.

Later in het gesprek gaven Merel en Esther aan dat zij zich nu niet meer zouden laten beïnvloeden. Deze meisjes vertelden dat zij ‘achter eigen keuzes blijven staan’ en ‘voor zichzelf opkomen’. Hierover ontstond een discussie, want Simone had het idee dat (lichte) groepsdruk een prominentere plek in het sociale leven heeft dan de andere meisjes denken. Hier verklaarden Esther en Merel dat peers meer invloed zouden hebben op ‘mensen die niet sterk in hun schoenen staan’ en dat de mate waarin mensen zich zouden laten beïnvloeden door anderen ‘afhankelijk is van hun karakter’. Ook zou ‘wat je al hebt meegemaakt’ een belangrijke rol spelen in de mate waarin mensen zich laten beïnvloeden. Merel bracht rookgedrag ten slotte in verband met ‘stoer doen’. Stoer doen was een belangrijke indicator voor peer-pressure en conformeren aan anderen in groep 1. Het gesprek mondde uit in een discussie, toen ‘stoer doen’ werd genoemd.

Esther: Waarom gaan mensen seks hebben, waarom gaan ze voor het eerst drugs gebruiken? Omdat je wil weten hoe het is. Omdat je die kick wil voelen.

Simone: Dat is niet om stoer te doen toch? Of ben ik nou gek?

Merel: Maar we hebben het niet over alle mensen, ik zeg steeds sommige mensen.

Esther: Ik durf te wedden dat als je alle Nederlanders gaat vragen waarom ze iets doen, waarom ze roken of drinken of seks hebben, dat dat allemaal is om stoer te doen.

Merel: Waarom ging jij vroeger belletje leuren? Ik vond dat echt een kick.

Simone: [...] Nou dat was gewoon leuk om te doen, heel grappig.

Merel: Maar dat was voor de kick want je ging dan wegrennen en piste haast in je broek van angst en keek dan achterom om te kijken of diegene niet achter je aan zat. Dat was het toch? En je deed het nooit alleen. Altijd met een groep.

Miranda: Nou ik deed het alleen hoor.

Simone: Nee maar dat is heel wat anders.

Merel: Dat is ook groepsdruk.

Simone: Nou ik ben het ermee eens dat sommige mensen het doen om stoer te doen, maar ik ben het niet met jullie eens dat jullie zeggen dat de meerderheid het doet om stoer te doen.

Esther: Nou ik denk van wel. Ik denk dat meer dan 50% van de dingen die mensen doen, dat dat door groepsdruk komt. Meer dan de helft van alle Nederlanders. Dat weet ik zeker. [groep 1]

De betekenis van ‘stoer doen’ was voor Merel en Esther anders dan voor Simone. Stoer doen en groepsdruk zijn blijkbaar twee complexe begrippen, die moeilijk

toepasbaar zijn op eigen gedrag. De meisjes zochten naar nuancering versus generalisering en putten daarbij uit hun eigen verleden om hun argumenten kracht bij te zetten.

In andere groepen vertelden meisjes dat ze zich soms lieten beïnvloeden, maar alleen bij 'onbelangrijke zaken' zoals kledingkeuze. In alle andere groepen werd kledingkeuze als voorbeeld aangehaald. We nemen hier de meisjes uit groep 2 als voorbeeld, waarin sommige meisjes aanduidden zich niet te laten beïnvloeden door peers terwijl anderen dit wel deden, daar zij zich anders onzeker zouden voelen. Wendy achtte zichzelf niet onderhevig aan groepsdruk. Tali gaf aan de meningen van haar vrienden wel mee te nemen in haar uiteindelijke aanschafkeuze, maar zich er niet definitief door te laten leiden:

Wendy: Nou als je iets in de winkel past en je vriendin zegt: 'Het staat je niet' maar jij denkt dathet wel leuk is, wat doe je dan? Ik neem het dan.

Laura: Ik neem het dan niet omdat ik.. Dan voel ik me al meteen onzeker omdat ik toch niet..

Wendy: Ik neem het wel, als zij het niet leuk vindt en ik wel, dan maakt het me niet uit.

Tali: Het ligt er aan. De ene keer wel de andere keer niet. Als ik het echt superleuk vind, dan doe ik het wel. Als iemand zegt dat het niet leuk is en ik zelf ook al dacht van mwah, het is niet heel speciaal dan doe ik het niet. [Groep 2]

Ook in andere groepen kwam roken ter sprake wanneer het ging over peer-pressure.

Kristin: Zouden jullie je laten beïnvloeden door vrienden?

Gabriela: Ik heb het wel gehad hoor.. Ja hoor. Vooral met roken. Ik ben begonnen met roken ook door mijn vrienden. Ik was heel snel beïnvloedbaar.

Sterre: Met verschillende dingen laat je je beïnvloeden. Met kleding kopen ofzo. Maar niet met zulke dingen, dan kan je altijd zelf ook nadenken.

Ann: Ja maar je praat met je vriendinnen over dingen en de ene vriendengroep vindt het heel erg gek wat zij doet en de andere groep vindt het heel normaal en die zeggen: Nou lekker toch wat zij doet, ga er lekker voor enzo.. Ik bedoel, dan word je ook beïnvloed door je vrienden.

Gabriela: Maar ik denk dat het op die leeftijd, 15 jaar, echt zo is van 'Als ik niet met hun meedoe, dan word ik gepest of ze gaan me in elkaar slaan' ofzo.. Vooral die ene jongen die werd gepijpt [verwijzend naar het fragment], was echt zo'n stoere jongen. Als je dan een grote bek trekt, dan slaat ie je meteen in elkaar. Dat zag je ook aan zijn attitude.

Diane: Maar zij begon er zelf mee.

Gabriela: Ja dat wel maar kijk, nu heeft dat meisje niets gedaan. Het gaat om die jongen, die Norbert ofzo. Ik vind het wel terecht dat hij meeloopt want hij kent

niet beter op die leeftijd. Vooral op school, als de ene kattenkwaad uithaalt, en je bent daarbij, dan moet je het ook meteen doen.

Diane: Nou ik weet niet hoor. Seks op mijn 13^e? Nooit hoor. Met 8 jongens?

Peer-pressure is dus acceptabel bij 'lichtere gevallen' zoals kledingstijl, maar niet meer wanneer het grensoverschrijdend seksueel gedrag betreft. Daarnaast speelt leeftijd een rol. De meisjes gaven aan meer beïnvloedbaar te zijn geweest toen zij jonger waren, en spreken ook de verwachting uit dat jongere meisjes nu meer beïnvloedbaar zijn dan zichzelf.

Conclusie

De vermeende verschuiving in de grenzen van de seksuele moraal van tienermeisjes is een maatschappelijk bediscussieerd onderwerp dat ook onder jonge meisjes zelf leeft. In dit hoofdstuk onderzochten wij op welke wijze meisjes denken dat attitudes en gedrag jegens seksualiteit en seksuele relaties worden gevormd door mediagebruik of peer-pressure. De tienermeisjes uit dit onderzoek gaven duidelijk aan dat zij hun seksuele grenzen bewaken: zij zouden zich nooit zo gedragen als de vrouwen die in seksueel getinte videoclips worden vertoond. Zij waren duidelijk over hun normen en waarden en keurden normen en waarden als 'overdreven sexy gedragen', 'te vroeg volwassen gedragen' en 'te veel conformeren aan waarden van vrienden en de media' nadrukkelijk af. Van de norm kan soms afgeweken worden. Hoewel de meisjes 'normaal doen' erg belangrijk vonden en schaarsgeklede vrouwen in videoclips afkeurden, wilden ook zij wel eens af en toe sexy dansen en daarmee sexy zijn. De werkelijkheid van videoclips werd bestempeld als onrealistisch. In videoclips zouden de personages vooral rollen spelen en de teksten zijn niet op de werkelijkheid gebaseerd. De meisjes signaleerden bovendien dat er een discrepantie bestaat tussen tekst en beeld: wat werd gezongen komt niet overeen met de beelden in de videoclips. Hoewel de meisjes de rollen van de personages als onrealistisch bestempelden, waren ze toch van mening dat deze mediateksten zo realistisch waren dat jongere meisjes erdoor zouden worden beïnvloed. Afwijkend gedrag werd vrijwel nooit aan zichzelf gekoppeld. De nadruk bij het bespreken van normen en waarden lag duidelijk op de wij-zij-verhouding: 'wij niet, de rest wel'.

De tendens in dit onderzoek luidde dat *zij* – jongere meisjes – in sterke mate worden beïnvloed door seks op televisie maar *wij* – de participanten – niet. In dit onderzoek kwamen meisjes van 17 en 18 aan het woord. In eerder onderzoek van een van ons (Duits, 2008) kwamen jongere meisjes van 12 en 13 aan het woord. Ook zij verwezen naar andere, jongere meisjes als wellicht onderhevig aan druk van media en vrienden. We zien hier dat de meisjes opmerkelijk veel lijken op de mensen die in het maatschappelijk debat aan het woord komen. Ook de politici,

feministen en andere betrokkenen verkondigen dat zij niet kwetsbaar zijn wanneer het gaat om media-invloed, maar jongeren wel. Het fenomeen dat mensen denken dat media een grotere invloed heeft op anderen dan op zichzelf, staat in de communicatiewetenschap bekend als het derdepersoonseffect. We hebben laten zien dat dit derdepersoonseffect ook hier op gaat. Er is echter meer aan de hand. In zijn promotieonderzoek laat mediaonderzoeker Vincent Crone zien hoe het dominante vertoog rond televisiekijken samengevat kan worden als 'de kwetsbare kijker' (Crone, 2007). In deze dominante manier van spreken en denken over televisie wordt televisie gezien als machtig medium dat het vermogen heeft de kijker te corrumperen. De meisjes in ons onderzoek bedienden zich van dit vertoog. Daarnaast gebruikten zij het vertoog van jeugd als problematische adolescenten. Deze wijze van profileren van de jeugd in de media draagt bij aan het stereotype en draagt hiermee bij aan de sociale constructie van de jeugd (Cohen, 1972; Belsey, 2006). Met deze reden ligt het vertoog van de kwetsbare kijker zo goed als verankerd in het huidige denkbeeld. De kwetsbare kijker, hier het tienermeisje, zou door invloed van videoclip haar normen en waarden opzij zetten en steeds eerder seksueel actief worden. Hoewel de meisjes dit vertoog niet op zichzelf toepassen, beamen zij het wel. Het vertoog van het kwetsbare tienermeisjes wordt dus niet alleen door de media en de wetenschap, maar ook door tienermeisjes zelf levend gehouden.

Kristin van de Poel studeerde in 2008 af als Master in de Communicatiewetenschap met een scriptie over de betekenisgeving van tienermeisjes aan geseksualiseerde videoclips, waar dit hoofdstuk op is gebaseerd. In 2009 startte zij met de Research Master Communication Science waarin zij haar interesse in onderzoek en pubers verder uitwerkt. Daarnaast werkt ze parttime bij onderzoeksbureau Motivaction. E-mail: kvandepoel@gmail.com

Linda Duits is Universitair Docent kwalitatieve methoden van communicatieonderzoek en geaffilieerd aan de Amsterdam School for Communication Research (ASCoR). Zij promoveerde in 2008 op een etnografisch onderzoek naar meisjes in de multiculturele samenleving. Haar onderzoeksinteresses zijn meisjes- en jeugdculturen in relatie tot populaire cultuur en religie. E-mail: l.duits@uva.nl

Literatuur

- Abma, R. & P. Selten (2004) 'Jongeren doen het samen.' In J.W. Duyvendak & M. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, pp. 104-115. Amsterdam: Van Gennep / Jaarboek Tijdschrift voor de sociale sector.

- American Psychological Association (2007) *Report of the APA task force on the sexualization of girls*. Washington: American Psychological Association.
- Andsager, J. & K. Roe (2003) 'What's your definition of dirty, baby? Sex in music videos.' *Sexuality and Culture*, 7(3), 79-97.
- Besley, T. (2005) 'The genealogy of discourses of youth.' Opgehaald op 26 oktober 2006 van <http://ki.ioe.ac.uk/pesgb/x/Besley.pdf>.
- Bloor, M., J. Frankland, M. Thomas & K. Robson (2001) *Focus groups in social research*. London: Sage Publications Ltd.
- Bogt, T ter (2008) *Whazz Up? Nieuw onderzoek naar popmuziek in Nederland*. Utrecht: Journey Press The Netherlands.
- Chia, S.C. & A.C. Gunther (2006) 'How Media Contribute to Misperceptions of Social Norms About Sex.' *Mass Communication & Society*, 9(3), 301-320.
- Clasen, D.R., & B.B. Brown (1985) 'The multidimensionality of peer pressure in adolescence.' *Journal of youth and adolescence*, 14(6), 451-468.
- Cohen, S. (1972) *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Kee.
- Crone, V. (2007) *De kwetsbare kijker: Een culturele geschiedenis van televisie in Nederland*. Amsterdam: Vossiuspers.
- De Graaf, H., M. Höing, M. Zaagsma & I. Vanwesenbeeck (2007) *Tienerseks: Vormen van instrumentele seks onder tieners*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum.
- Duits, L. (2008) *Multi-girl-culture: An ethnography of doing identity*. Amsterdam: Vossiuspers / Amsterdam University Press.
- Duits, L., & L. van Zoonen (2006) 'Headscarves and porno chic: Disciplining girls' bodies in the multicultural society.' *European journal of women's studies*, 13(2), 103-117.
- Duits, L., & L. van Zoonen (2008) 'Veertig dagen zonder seksualiseringsdebat.' *Socialisme & democratie*, 65(6), 21-28.
- Epstein, J.S. (1998) *Youth culture. Identity in a postmodern world*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Erikson, E.H. (1963) *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Foucault, M. (1990) *The history of sexuality. Volume I: An introduction*. New York: Vintage books.
- Hilkens, M. (2008) *McSex: De pornoficatie van onze samenleving*. Amsterdam: L.J. van Veen.
- Kalof, L. (1999) 'The effects of gender and music video imagery on sexual attitudes.' *The Journal of Social Psychology*, 139(3), 378-385.
- Lesko, N. (1996a) 'Denaturalizing adolescence: The politics of contemporary representations.' *Youth & society*, 28(2), 139-161.
- Lesko, N. (1996b) 'Past, present, and future conceptions of adolescence.' *Educational theory*, 46(4), 453-472.
- Lesko, N. (2001) *Act your age! A cultural construction of adolescence*. London: Routledge Falmer.

- Naber, P. (2004) *Vriendschap en sociale cohesie. De rol van leeftijdgenoten in de opvoeding van jeugd*. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt als lector Leefwerelden van Jeugd aan Hogeschool INHOLLAND, Den Haag 17/03/04.
- Peter, J. & P. Valkenburg (2006) 'Adolescents' use of sexually explicit material on the Internet.' *Communication research*, 33(2), 178-204.
- Plasterk, R. (2007) *Meer kansen voor vrouwen: Emancipatiebeleid 2008-2011*. Den Haag: Ministerie van ocw.
- Ravesloot, J. (1997) *Seksualiteit in de jeugdfase vroeger en nu. Ouders en jongeren aan het woord*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vara (2008, 16 maart) *Het hof van Joosten*. [Tv uitzending]. Opgehaald op 26 mei 2008 van <http://www.uitzendinggemist.nl/index.php/aflevering?afID=6705865&md5=f846dc b761c223afe84be324966a611c>
- Vollebergh, W. (2008) *De tijd van je leven... Jeugd in veranderende culturele contexten*. Utrecht: Journey Press The Netherlands.
- Ward, L.M. (2002) 'Does television exposure affect emerging adults' attitudes and assumptions about sexual relationships? Correlational and experimental confirmation.' *Journal of Youth and Adolescence* 31(1), 1-15.
- Ward, L.M. (2005) 'Children, adolescents, and the media: The molding of minds, bodies, and deeds.' *New directions for child and adolescent development*. 109, 63-71.
- Wittebrood, K. & S. Keuzenkamp (2000) *Rapportage Jeugd 2000. Trajecten van jongeren naar zelfstandigheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Zoonen, L. van (1994) *Feminist media studies*. London: Sage.